

'Tichelberg' is een historische plek

De "Tichelberg" bij Veenhuizen is de laatste tijd een paar keer in het nieuws geweest. Die benaming is overigens wat "moderner" en stellig van jongere datum dan de vroegere, want zowel in oude stukken als in de volksmond werd altijd gesproken van "de Leemdobben".

Klaarblijkelijk is men - ter elfder ure - gaan inzien, dat wat er nog van de - vroeger véél uitgestrekter - Leemdobben overgebleven is, een té interessant objekt vormt, om het zonder meer te laten verdwijnen. Er hebben zich daar nog verscheidene wilde planten weten te handhaven, die elders al lang verdwenen zijn. Maar de Leemdobben hebben ook nog een ander aspect, dat nog onvoldoende doorvorst is, namelijk een historisch aspect.

Soortgelijke "leemdobben" vond men vroeger op verscheiden plaatsen in Westerwolde; o.a. bij Ter Apel, waar ze al geëxploiteerd werden door kloosterlingen en bij Sel-lingen. De hier gevonden leem is voor onze voorouders van groot belang geweest; ze vormde namelijk het bouw materiaal voor de eerste hechtere woningen en schuren. Zogenaamde vakwerkbouw moet eens ook in Westerwolde gangbaar geweest zijn. De muren van zo'n bouwsel werden opgetrokken als een raamwerk van vrij zware verticale en horizontale balken. De vierkante openingen, die aldus ontstonden, werden gedicht met een vlechtwerk van dunner rijshout en tenslotte werd dit bestreken met een leemlaag. Ook de vloeren werden van aangestampte leem gemaakt en - niet te vergeten - de dorsdelen in de boerderijen.

Voorbeelden van deze vakwerkbouw zijn er in Westerwolde, voorzover wij weten, praktisch niet overgebleven; alleen bij een oude boerderij in Laudermarke is ze nog herkenbaar. Al gauw verdween overigens die lemen muur en werden de tussenruimten in het vakwerk opgevuld met baksteen.

Leem was dus belangrijk. De "gewone man" verwerkte het leem, door het eenvoudig met water aan te mengen tot een handzame specie; het droogde dan keihard op. Ook schijnt men een "recept" te hebben gehad om er metselspecie van te maken, waar onder anderen ossebloed aan te pas kwam.

Juist omdat leem voor iedereen belangrijk was, waren die "leemdobben" vanouds mandelig. Dat was ook met de Veenhuizer leemdobben het geval, bij alle grensscheidingen, die bijvoorbeeld tussen de eigenerfden van Onstwedde en Veenhuizen werden vastgelegd - en men had vroeger nogal eens verschil van mening over eigendomsrechten - bij al die overeenkomsten werden steeds weer die Leemdobben als gezamenlijk bezit aangemerkt.

geacht, eens weer een overeenkomst uit te stippelen. De Onstwedders werden vertegenwoordigd door Hindrik Boels, hij was de vader van Onstwedde's eerste burgemeester Abel (Hindriks) Boels; de Veenhuizers door Wubbe Hilwerts Koilers, een nazaat van de uit Wollinghuizen stammende familie Coilers. Beiden traden uiteraard op namens de respectievelijke boerschappen. Men had zelfs een onpartijdige deskundige in de arm genomen in de persoon van de in de akte genoemde "Capitain Ingenieur Siderius", blijkbaar een erkend landmeter en het ging om de scheiding en deling van tot dusver mandelige grond, we zouden zelfs kunnen zeggen: een soort van particuliere ruilverkaveling. Dat blijkt onder anderen hieruit, dat alle stukken grond getaxeerd werden door Aijko Hesse, Jacob Thedes, Engelbart Nannes en Luiken Roelfs en dat dus terdege rekening gehouden werd met de kwaliteit van de elkaar toe te wijzen grond.

Maar waar het nu om gaat: de Leemdobben. Uitdrukkelijk staat in de akte, dat die "niet is verdeelt" door de heer Siderius, doch mandelig gelaten. Waarom? We lezen: "tot voorkominge van nieuwe verschillen, die van Veenhuizen aldaar het regt van weiderye alleen zullen hebben, zonder dat die van Onstwedde daartoe eenigszins gerechtigd sullen zijn" (en nu komt het) "behoudende egter die van Onstwedde het regt, om ook aldaar zo wel als die van Veenhuizen tot haar eigen gebruik leem te mogen graven, als van ouds, en ook in specie de Onstwedder kerk om aldaar niet alleen tot gebruik en onderhoud der kerk, Pastory, kosterij en schoolgebouwen leem te graven der buiten lieden aldaar als van ouds te profiteren".

Uit de akte blijkt ook, dat toen (1768) de boerschap Onstwedde 26 arven omvatte, waaronder twee "Pastory arven"; Veenhuizen omvatte 10 arven.

De strekking is duidelijk: de Veenhuizer mochten dan weliswaar hun vee weiden in de Leemdobben; de Onstwedders hadden (als vanouds) mede het recht, daar leem te gaan halen.

Er kan met die Leemdobben echter nog iets anders aan de hand zijn.

De Veenhuizer Leemdobben lagen als het ware aan de rand van het hoogveen, waarvan Veenhuizen overigens zijn naam ontleent; in zuid-westelijke richting strekte zich een onafzienbare hoogveenmassa uit, tot aan het Hunzedal.

En veen betekende: turf, brandstof. Leem kon men op tweeërlei wijze verwerken, men kon het eenvoudig met water vermengen en dan hard laten drogen; maar men kon het ook bakken.

Dat laatste is ongetwijfeld ter plaatse van de Leemdobben in een grijs verleden gebeurd; eens moet daar een - wellicht middeleeuwse - steenbakkerij gestaan hebben. Vandaag aan de dag nog is het niet zo moeilijk, na enig zoeken in de bodem flinke brokstukken

van "kloostermoppen" te vinden. Ook zijn bij ontginningswerkzaamheden in het verleden grote hoeveelheden turf-as in de bodem aangetroffen.

Al die sporen vertellen hun eigen verhaal uit een tijd, waarvan ons helaas teveel gegevens ontbreken. Op deze bij uitstek geschikte plek hebben eens veldovens gestaan, waar kloostermoppen gebakken werden.

De huidige "Tichelberg" is eigenlijk maar een armzalig klein restje van de vroeger véél uitgestrektere "Leemdobben". Merendeels zijn zij in de loop der eeuwen vergraven en vervolgens ontgonnen tot bouwland.

Het steenbakken was vroeger vooral een bezigheid van kloosterlingen, van verscheiden kloosters is bekend, dat ze steenbakkerijen exploiteerden. Ook bij het klooster Ter Apel was een steenbakkerij, waar men eveneens bakstenen uit leemgrond bakte. Kloosterlingen zullen wellicht ook mede de hand gehad hebben in de bouw van de eerste kerken en kapellen. De Onstwedder kerk dateert van plm. 1500 (de toren zal een eeuw ouder zijn), maar toen was Westerwolde al eeuwenlang gekerstend. Vóórdat de huidige kerk en de huidige toren tot stand kwamen, zal er al iets anders geweest zijn, misschien een eenvoudige kapel en het staat niet eens vast, dat die op dezelfde plek gestaan heeft, zoals bijvoorbeeld in Sellingen wél het geval bleek te zijn.

Wat kerk en toren van Onstwedde betreft: de veronderstelling ligt voor de hand, dat de bakstenen daarvoor gebakken zijn in de veldovens van de Veenhuizer Leemdobben. En in dit verband is het opmerkelijk, dat nog in 1767 de "rechten" van de Onstwedder kerk op het gebruik van die Leemdobben worden gestipuleerd; "als vanouds", staat er.

Wanneer men een oude kloostermop van b.v. het Wedder slot vergelijkt met één van de brokken, zoals men ze nu nog gemakkelijk in de Tichelberg kan opdelfen, is er op het oog geen enkel verschil; ook op het breukvlak niet. Misschien kunnen chemici te hulp komen om ons te vertellen, of de stenen van de Onstwedder kerk of toren inderdaad afkomstig zijn uit de Veenhuizer Leemdobben...?

Jan W. Hiskes.

Wildervank, oktober 1976.